आर्थिक हित र समुन्नति

डा. डमरुबल्लभ पौडेल

कुनै पनि देशको परराष्ट्र नीतिको मूल आधार राष्ट्रिय हित हो। अन्तर्राष्ट्रिय जगत्‌मा राष्ट्रिय हितको प्रवर्द्धन गर्नु परराष्ट्र मन्त्रालय र कूटनीतिज्ञहरूको दायित्व हो। तथापि यो कार्य परराष्ट्र मन्त्रालयको एकल प्रयासबाट मात्र सम्भव छैन। यसका लागि सम्पूर्ण सरकारी निकाय, निजी क्षेत्र, डायस्पोरा र नागरिकहरूको तहबाट महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलिनु आवश्यक हुन्छ।

विद्वानहरूले राष्ट्रिय हितका तीनवटा पाटा औंल्याएका छन्। राजनीतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक। राजनीतिक पाटोले राष्ट्रिय सुरक्षा, स्वतन्त्रता, अखण्डता, स्वाधीनता र स्वाभिमानको रक्षा गर्ने कार्यलाई जोड दिन्छ भने आर्थिक पाटोले व्यापार तथा लगानी प्रवर्द्धन, आर्थिक समृद्धि र विकासमा जोड दिन्छ। यसैगरी सांस्कृतिक पाटोमा धर्म, संस्कृति, परम्परा, रहनसहन, भाषा तथा भेषभूषाहरूको जगेर्ना आदि पर्छन्।

बन्द, हडताल, चक्काजाम तथा यस्तै जबर्जस्त खालका व्यवहारले अरूको अधिकार कुन्ठित गर्ने, मानव अधिकारको हनन हुने, हिंसा र अशान्ति बढ्ने, औद्योगिकीकरण र आर्थिक विकासमा व्यवधान गर्ने भएकोले यस्ता क्रियाकलाप आर्थिक हितका लागि घातक हुन्। नागरिकहरूले बन्द हडतालको नाममा नेपालमा उत्पादन नहुने गाडीहरू जलाउँदा वा सम्पत्ति तोडफोड गर्दा कदापि आर्थिक हित कायम हुन सक्दैन। जलाइएको गाडीको सट्टा विदेशमा बनेको अर्को गाडी किन्नुपर्ने भएकोले हामीले गाडीनिर्माता राष्ट्रकै उत्पादनको माग सिर्जना गरिरहेका हुन्छौं।

टोकियो विश्वविद्यालयमा पंक्तिकारले गरेको एक अनुसन्धानले नेपालमा एक रुपैयाँ पुँजीगत खर्च हुँदा त्यसको गुणक प्रभाव स्वरूप छ रुपैयाँले राष्ट्रिय आय बढ्ने देखिएको छ। यसको अर्थ पुँजीगत खर्च हुन नसक्नु भनेको आर्थिक वृद्धि कम हुनु हो। नेपालमा प्रत्येक वर्ष पुँजीगत बजेट फ्रिज हुनु भनेको मुद्रास्फीतिका कारण यसको मूल्य घट्दै जानु पनि हो। आज एक हजार रुपैयाँले जति किनमेल गर्न सकिन्छ अर्को साल त्यसले करिब दस प्रतिशत कम किनमेल हुन्छ। समयमा काम नहुँदा देशको विकास पछि पर्दै जान्छ र नेपालीको समृद्धिको आकांक्षा पनि पर धकेलिँदै जान्छ।

हालको नेपालको आर्थिक हित आर्थिक समुन्नतिका माध्यमबाट मात्र सम्भव छ। स्वदेशभित्र रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने अदक्ष र न्यून बेतनमुखी काम तथा गुणस्तरीय शिक्षाका लागि विदेशिनुपर्ने बाध्यताको अन्त्य हुनु आवश्यक छ। सन् २०१६ को तथ्यांकअनुसार नेपालमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा करिब ३२ प्रतिशत रेमिट्यान्स भित्रिएको छ। तर वैदेशिक शिक्षा आर्जनका लागि ठूलो मात्रामा पुँजी बाहिरिएको र उच्च शिक्षा आर्जन गर्ने जनशक्तिसमेत पलायन भएको विषय गौण बनेको छ।

नेपालीहरू कामको लागि विदेशिने तर नेपालमा विदेशीले कमाइ गरी ठूलो मात्रामा पैसा बाहिर लैजाने अवस्था छ। सन् २०१६ को विश्व बैंकद्वारा प्रकाशित माइग्रेसन एन्ड रेमिटेन्सेस नामक प्रतिवेदनअनुसार नेपालबाट ठूलो रकम बाहिर जान्छ। यसमा भारतीयहरूले नेपालबाट करिब २ खर्ब ८९ अर्ब रुपैयाँ लैजान्छन्। नेपालबाट सबैभन्दा बढी रेमिट्यान्स लैजाने मुलुकहरूमा क्रमशः भारत, चीन, पाकिस्तान, भुटान, श्रीलंका, बंगलादेश आदि रहेका छन्। भारतबाट आधिकारिक तवरबाट भित्रिने रेमिट्यान्स ९६ अर्ब रुपैयाँ मात्र देखिएको छ। नेपालमा ठूलो संख्यामा सिकर्मी, डकर्मी, प्लम्बर, इलेक्ट्रोसियनलगायत विभिन्न खालका प्राविधिक कामदेखि कपाल काट्ने, कवाडी संकलन गर्नेसहितका काममा हजारौं भारतीय जनशक्ति कार्यरत छन्।

> नेपालले आर्थिक पक्षहरूलाई राष्ट्रिय हित प्रवर्द्धन गर्ने विशेष माध्यम बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ। विकास कूटनीतिको प्रभावकारी प्रयोगबाट आर्थिक हित कायम गर्न सकिन्छ।

वैदेशिक रोजगारीबाहेक पनि विभिन्न मुलुकमा ठूलो संख्यामा नेपाली विदेशिएका छन्। अमेरिका, अस्ट्रेलिया, बेलायत, जापान, भारत, मलेसिया, चीन, बंगलादेश, जर्मनी र डेनमार्क आदि जस्ता मुलुक जाने विद्यार्थीले प्रतिविद्यार्थी १० लाखभन्दा बढी खर्च गर्ने गरेको देखिन्छ। शिक्षा मन्त्रालयको तथ्यांकअनुसार २०७१/७२ मा मात्र करिब २९ हजार विद्यार्थी वैदेशिक शिक्षाका लागि बाहिरिएका छन्। यो क्रम अझ बढेको छ। उनीहरूले ठूलो पुँजी आफूसँगै अध्ययन खर्चका लागि लगेका छन्। पहिलो भाषाको रूपमा अंग्रेजी बोलिने मुलुकहरूबाट अध्ययन सकेपछि नेपाली विद्यार्थी फर्कने प्रवृत्ति पनि एकदमै न्यून छ। यसैगरी डिभी, पिआर परेर जाने नेपालीको संख्यासमेत ठूलो छ। देशको विकासका लागि चाहिने जुझारु युवाशक्ति पुँजीसहित बाहिरिनु आर्थिक हितमा कदापि हुँदैन। नीतिनिर्माताको ध्यान यसतर्फ जानु आवश्यक छ।

नेपालीहरू दक्षता हासिल गरी स्वदेशमा आय आर्जन गर्नुको सट्टा न्यून बेतनमा अदक्ष कामदारको रूपमा कार्य गर्न मलेसिया र खाडी मुलुकमा पुगेका छन्। स्वदेशमा भारतीय श्रमिकले गर्नेजस्तो दक्ष वा अर्धदक्ष वा तरकारी, फलफूल र चनाचटपटे बेच्नेजस्ता काम नै गर्ने गरेको भए भारतीय श्रमिकलाई विस्थापित गरेर स्वदेशमै रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न सकिन्थ्यो। यसैगरी अहिले भूकम्पपछिको पुनर्निर्माण कार्यमा पनि श्रमिकको अभाव खड्किएको छ। सडक निर्माण कार्यका लागि डोजरजस्ता गह्रौं उपकरण चलाउने श्रमिकको अभाव छ। यसलाई स्वदेशी श्रमिकबाट पूर्ति गर्न सकिने स्थिति छैन भने असुरक्षित रोजगारीमा महिला तथा युवा विदेशिनु र विदेशीले आफ्नो देशमा बढी कमाएर लैजानु पक्कै पनि नेपाल र नेपालीको हितमा छैन। यो नेपाली अर्थतन्त्रका लागि सकारात्मक संकेत पनि होइन।

राष्ट्रको समुन्नति नभई नेपालीको प्रतिष्ठा कायम हुन सक्दैन। देश धनी भए नागरिक अवश्य धनी हुन्छन्। देश धनी बनाउन स्वदेशी उत्पादन बढाउन ध्यान दिनुपर्छ। श्रम र पुँजीको मात्रा र गुणस्तर नबढाई उत्पादन बढाउन सकिँदैन। तसर्थ, दक्ष तथा योग्य जनशक्तिको निर्माण र स्वदेशमै अवसरको सिर्जना नै उत्पादन बढाउने उपाय हुन्। यसका अलावा प्रत्येक वर्ष पुँजीगत खर्च नभई फ्रिज भइरहेको वा रकमान्तर गरी गैर बजेटरी अनुत्पादक खर्चमा स्रोत नास भइरहेको छ। यसलाई सुधार गर्नु अत्यावश्यक छ।

आर्थिक हितलाई प्राथमिकतामा नराखी समृद्धि सम्भव छैन र समृद्धि नभई अवसर लागत (अपर्च्युनिटी कस्ट) कायम गर्न सकिँदैन। अवसर लागत कायम गर्न नसक्दा अदक्ष श्रमिकका लागि बेरोजगारी र फुर्सदको अवस्था रहने भएको कारण कि त वैदेशिक रोजगारीका लागि विदेशिनुपर्ने, होइन भने फुर्सदको सदुपयोग गर्न पनि राजनीतिक दलको कार्यकर्ता हुनुको विकल्प देखिँदैन। देश बदल्ने सोच बोक्ने राजनीतिक कार्यकर्ता हुनु राम्रो हो, तर बेरोजगार बसेर देशलाई कुनै योगदान दिन सकिँदैन।

नेपालको भूराजनीतिक स्थितिले गर्दा नेपालले आर्थिक पक्षहरूलाई राष्ट्रिय हित प्रवर्द्धन गर्ने विशेष माध्यम बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ। विकास कूटनीतिको प्रभावकारी प्रयोगबाट आर्थिक हित कायम गर्न सकिन्छ। यसका लागि विभिन्न देशका लागि भिन्नाभिन्नै देशगत रणनीतिहरूको आवश्यकता छ। देशगत रणनीति बनाउन परराष्ट्र मन्त्रालयले सुरु पनि गरिसकेको छ। यो राम्रो सुरुवात् हो।

एक लाखको निर्यात हुँदा १३ लाखको आयात हुने वर्तमान अवस्थाको व्यापार घाटा कम गर्न भारत, चीन तथा अन्य मित्रराष्ट्रहरूसँग अन्तर्निर्भरताको विकास गर्नु आवश्यक देखिएको छ। यसका लागि तुलनात्मक लाभका प्रतिस्पर्धी उत्पादनहरू पहिचान गरी स्वदेशी उत्पादनमा ठूलो मात्रामा वृद्धि नगरी सुखै छैन। लगानीका लागि करिब भर्जिन अवस्था रहेको अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी ल्याउनु पनि त्यत्तिकै अपरिहार्य छ। लगानी सम्मेलनमा प्रतिबद्धता गरिएको १४ खर्बको लगानी भित्र्याउन प्राथमिकताका साथ पहल गर्नु जरुरी छ।

रोजगारीका सुरक्षित गन्तव्यहरूको खोजी गर्नु, रोजगारीका वर्तमान गन्तव्य मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय सम्झौता गर्नु, महिला श्रमिकहरूको सुरक्षा कायम हुने स्थितिमा मात्र रोजगारीमा पठाउनु, श्रमिकहरूलाई दक्षता वृद्धि हुने तालिम दिएर कम्तीमा पनि अर्धदक्ष श्रमिकको रूपमा पठाउनु अल्पकालिक रूपमा मात्र नेपालको हितमा छ। पर्यटक मैत्री पूर्वाधार र क्रियाकलाप प्रवर्द्धन गर्नु, नेपालका बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा रहेका भ्रम चिर्दै नेपाललाई भ्रमण गर्ने मुलुकको प्राथमिकता सूचीमा पार्न सफल हुनु, नेपालमा अत्याधुनिक कृषि र औद्योगिक प्रविधिहरू भित्र्याउनु तथा नेपाली डायस्पोराको ज्ञान, सीप र पुँजी नेपालको विकासमा परिचालन गरी स्वदेशमा नै रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न सक्नु नेपालको दीर्घकालीन आर्थिक हितका लागि महत्त्वपूर्ण छ।

सरकार तथा नागरिक तहबाट स्वदेशी उत्पादनलाई प्रवर्द्धन नगर्ने हो भने स्वदेशी उद्योग प्रतिस्पर्धी बन्न सक्दैनन्। हाल नेपालमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उत्पादनमूलक उद्योग क्षेत्रको योगदान करिब ५ प्रतिशतमा सीमित भएको छ। यसले स्वदेशी उद्योगहरू धराशायी हुँदै गएको देखाएको छ। सेना, प्रहरी र सरकारी कर्मचारीहरूले प्रयोग गर्ने युनिफर्म स्वदेशी उत्पादन प्रयोग गर्ने हो भने नेपालका हेटौंडा कपडा उद्योगजस्ता स्वदेशी उद्योगलाई टाट पल्टनबाट जोगाउन सकिन्छ। स्वदेशी वस्तु उपलब्ध भएको अवस्थामा पनि त्यसको उपभोग नगरी विदेशी उत्पादन उपभोग गर्नु आर्थिक हितविपरीत हो। देख्दा सामान्य लाग्ने यस्ता क्रियाकलापको ठूलो असर परिरहेको हुन्छ। तिर्नुपर्ने कर नतिर्ने कम्पनीको उत्पादन प्रयोग गर्नु, यस्तो कम्पनीका पक्षमा काम गर्नु वा उच्च तहबाट निर्णय गरी करको दायित्वबाट उन्मुक्ति प्रदान गर्नु आर्थिक हितविपरीतको कार्य हो। हामीले हरेक दिन गर्ने कार्य आर्थिक हितविपरीत भएको छ कि छैन। यस्तो विश्लेषण गर्नुपर्ने भएको छ। आर्थिक हित अनुकूल नभए पनि प्रतिकूल भने कदापि हुनु हुँदैन। यस्तो सोचाइ पदमा हुने नहुने सबै नेपालीमा हुनैपर्छ। आजैदेखि यस्तो नसोच्ने हो भने नेपालको आर्थिक हित पछि पर्दै जान्छ।